

Jencks in Twente: over de sleutelmacht van het onderwijs en de arbeidsmarktpositie van vrouwen

Inleiding

Het belang van onderwijs bij de verdeling van maatschappelijke levenskansen in moderne samenlevingen is zo vanzelfsprekend, dat een nader bewijs ervan overbodig lijkt. Dit belang is door Idenburg in 1958 de 'sleutelmacht' van het onderwijs genoemd: hoe hoger het behaalde schooldiploma, hoe gemakkelijker de deur naar aantrekkelijke maatschappelijke posities geopend wordt en hoe toegankelijker de markt van 'welzijn en geluk' zal zijn.

Historisch gezien is Idenburgs studie niet verbazingwekkend; Nederland verkeert dan in een periode van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog en er is een tekort aan hoog opgeleide arbeidskrachten. Bovendien wordt het maatschappelijk niet meer aanvaardbaar gevonden, dat een moderne, democratische samenleving haar status-posities verdeeld op basis van privileges (Van Heek 1968). Om met Idenburg (1964, 160) te spreken: 'het beroep is thans meer dan ooit beslissend voor de sociale status geworden' en 'het onderwijs de toegangsweg tot het beroep'.

De uitbreiding van het onderwijs na de Tweede Wereldoorlog lijkt een logisch vervolg op deze summier geschetste maatschappelijke ontwikkelingen. De vraag echter hoe de naoorlogse onderwijsexpansie precies te begrijpen is, is hier niet aan de orde. Ook niet, omdat zij voor velerlei interpretaties vatbaar is. Zo wijst Van der Ploeg (1993) op de veranderingen in het onderwijssysteem zelf als meest verklarende factor voor zijn expansie. De Vries (1993) wijst op de toenemende schooldwang (als onderdeel van de figuratiedwang) door onder andere de internationale concurrentie ten tijde van de Koude Oorlog. Hoe het ook zij, vast staat dat in vergelijking met de vooroorlogse periode, het volgen van onderwijs van groot belang is geworden voor de positie op de arbeidsmarkt en de toegang tot andere maatschappelijke goederen.

Een van de theoretische verklaringen voor de sleutelmacht van het onderwijs is de economische *human capital* theorie. Daarbinnen wordt het

onderwijs gezien als een instrument ter verhoging van de productiviteit, het inkomen en het algemene welvaartspeil. Immers, het door individuen behaalde diploma is een equivalent geworden voor hun arbeidsproductiviteit, tot uitdrukking komend in de bijdrage van de onderwijsinvesteringen aan het nationaal inkomen. Een bewijs voor dit individueel productief vermogen zijn de behaalde diploma's, de getuigschriften van gevolgd onderwijs. Aan de hand van de verworven credentials wordt de toegang tot de arbeidsmarkt gereguleerd en worden banen verdeeld.

Het onderwijs heeft dus sociologisch gezien sleutelmacht. Het is een instrument ter bevordering van de maatschappelijke mobiliteit, in het bijzonder de baan- of beroepsmobiliteit, en ter verdeling van sociaal aanzien (status). In moderne samenlevingen vindt de toewijzing van maatschappelijke posities niet meer plaats via vererving van privé-bezit of ascriptieve kenmerken, zoals afkomst en geslacht. Toewijzing vindt plaats op grond van 'verdiensten': vooral verworven kennis en vaardigheden, eerst opgedaan via het volgen van onderwijs en later verdiept en uitgebreid door deelname aan het arbeidsproces.

Het begrip sleutelmacht verwijst met andere woorden naar de vooronderstelling dat er een directe relatie bestaat tussen het door individuen behaalde schooldiploma en hun uiteindelijk gerealiseerde maatschappelijke positie en levenskansen. Het is verbonden aan de meritocratische ideologie, die vooronderstelt dat de samenleving mensen op voet van gelijkheid behandelt, ongeacht hun sociaal-economische herkomst, etnische herkomst en geslacht.¹ Ieder heeft formeel gelijke toegang tot het onderwijs en dus gelijke kansen op het verwerven van aantrekkelijke maatschappelijke posities, omdat de toewijzing daarvan gebeurt op basis van verdiensten (merites). Het onderwijs fungeert daarvoor als indicator. Het gaat dan om de verworven kennis en vaardigheden, uitgedrukt in schoolprestaties en IQ-scores, met als eindresultaat het behaald schooldiploma of bereikte onderwijsniveau.

Het is echter denkbaar dat het onderwijs zijn meritocratische pretentie niet waarmaakt. De hardnekkigheid van de naar sociaal-economische herkomst en naar geslacht ongelijke deelname aan de verschillende schooltypen en studierichtingen doet het ergste vermoeden.² Het bereikte onderwijsniveau (als resultante van verworven kennis en vaardigheden) zou niet meer kunnen zijn dan een indicator van individuele leerlingkenmerken, zoals sociaal-economische herkomst en geslacht, of van eerder verworven kennis en vaardigheden, zoals schoolprestaties en IQ-scores, waarop in het onderwijs bewust of onbewust wordt geselecteerd. Daarom is het belangrijk een onderscheid te maken tussen het bereikte onderwijsniveau en de

kenmerken waarvan dit niveau een indicator kan zijn. In het eerste geval zouden de behaalde schooldiploma's de beste voorspeller moeten zijn voor de toegang tot maatschappelijke goederen of levenskansen, vastgesteld aan de hand van de gerealiseerde inkomenspositie. Als daarentegen het bereikte onderwijsniveau in hoofdzaak een indicator is van individuele leerlingkenmerken en van eerder verworven kennis en vaardigheden, dan zouden deze de beste voorspellers moeten zijn. In ons onderzoek naar de relaties tussen het bereikte onderwijsniveau en de uiteindelijk gerealiseerde maatschappelijke positie, kunnen wij het relatieve belang van het bereikte onderwijsniveau voor de levenskansen nagaan. De vraag is: hoe werkt de sleutelmacht van het onderwijs, via de uitkomst van de schoolloopbaan, het behaalde diploma, of via de eerder verworven kennis en vaardigheden?

Ook de vraag in welke mate levenskansen beïnvloed worden door individuele leerlingkenmerken, zoals sociaal-economische herkomst en geslacht, laat zich hier beantwoorden. De sleutelmacht van het onderwijs vooronderstelt een toewijzing van posities op grond van verdiensten. Dit betekent dat de generatiegewijze overdracht van maatschappelijke posities minder belangrijk moet zijn geworden (De Graaf & Luijkx 1992). Toch zouden processen van intergenerationele overdracht nog steeds kunnen plaatsvinden, maar nu indirect via het onderwijs. Zo zouden leerlingen afkomstig uit de hogere sociaal-economische klassen een grotere kans kunnen hebben op het bereiken van een hoog onderwijsniveau dan leerlingen uit de lagere klassen, omdat zij via hun ouders over meer economisch, cultureel en sociaal kapitaal beschikken en daarmee over betere schoolse vaardigheden (Bourdieu 1989). Daarop aansluitend zouden deze leerlingen meer mogelijkheden hebben voor het bereiken van de aantrekkelijke maatschappelijke posities. Deze indirecte overdracht van maatschappelijke posities wordt door onderwijssociologen de reproductie-functie van het onderwijs genoemd: ondanks formeel gelijke kansen zijn er toch ongelijke schoolloopbanen en maatschappelijke posities. In ons onderzoek naar de school- en beroepsloopbanen van een Twentse generatie kunnen wij het relatieve belang van de sociaal-economische herkomst (gezinsachtergrond) voor het bereikte onderwijsniveau en de gerealiseerde maatschappelijke positie vaststellen. De vraag is dan of de sociaal-economische herkomst van individuele leerlingen van invloed is op hun onderwijskansen en daarmee indirect op de sleutelmacht van het onderwijs.

Het belang van de sleutelmacht van het onderwijs voor vrouwen en mannen is het laatste onderwerp dat wij aan de orde willen stellen. Ook nu geldt dat in principe de toegang tot het onderwijs voor beide geslachten gelijk is en dat vrouwen en mannen gelijke maatschappelijke posities en levenskansen moeten kunnen realiseren. Bovendien zijn de verschillen in

bereikt onderwijsniveau tussen vrouwelijke en mannelijke leerlingen inmiddels verdwenen (Dronkers 1991), zodat voorondersteld kan worden, dat een mogelijke invloed van gezinsachtergrond en van eerder verworven kennis en vaardigheden op de gerealiseerde beroepspositie geslachtsneutraal zal zijn. Of anders gezegd, voorondersteld wordt dat de arbeidsmarktpositie van vrouwen en mannen gelijk zal zijn. In dit onderzoek naar de sleutelmacht van het onderwijs en daarop aansluitend de gerealiseerde arbeidsmarktposities, kunnen wij deze relaties voor vrouwen en mannen afzonderlijk nagaan en onderling vergelijken. De vraag is dan of de sleutelmacht van het onderwijs voor vrouwen en mannen eenzelfde betekenis heeft. Indien vrouwen op de arbeidsmarkt ondanks gelijke credentials ongelijke posities verwerven ten opzichte van mannen, zou er sprake kunnen zijn van een onderbenutting van potentiële talenten.

De drie genoemde vragen rond de sleutelmacht van het onderwijs - het relatieve belang van het bereikte onderwijsniveau en de eerder verworven kennis en vaardigheden, hier de IQ-score, voor de levenskansen; het relatieve belang van kenmerken van het gezin van herkomst voor de onderwijskansen; en de mogelijke verschillen tussen vrouwen en mannen bij het rendement van onderwijs op de arbeidsmarkt - kunnen wij beantwoorden aan de hand van longitudinale gegevens over de levensloop van een cohort Enschedese leerlingen, dat thans 35 jaar is. Hierna wordt eerst een korte schets gegeven van eerder onderzoek naar de sleutelmacht van het onderwijs, waarna het Enschede-cohort geïntroduceerd wordt. Vervolgens worden de analyses toegelicht en de resultaten met eerder voornamelijk Nederlands onderzoek vergeleken. Daarna volgt een beschrijving van de sleutelmacht van de school voor een Enschedese generatie. Het artikel sluit af met een beschouwing over de sleutelmacht van het onderwijs in relatie tot de arbeidsmarktpositie van vrouwen. Geconcludeerd wordt dat het onderwijs relevant is voor de gerealiseerde maatschappelijke positie en levenskansen. Tegelijkertijd zijn de kansen op een succesvolle schoolloopbaan ongelijk verdeeld en kunnen in het bijzonder vrouwen hun talenten niet optimaliseren op de arbeidsmarkt. Daarmee stuiten we op de actualiteit van een aloud probleem: het bestaan van verborgen talenten, nu in het bijzonder bij vrouwen.

Eerder onderzoek naar de sleutelmacht der school

De sleutelmacht van het onderwijs is in de jaren vijftig en zestig een van de onderwerpen van de opkomende onderwijssociologie. Toch zijn uit deze

periode weinig empirische onderzoeken naar die sleutelmacht bekend, die een eenvoudige tabelanalyse overstijgen. Pas in de jaren zeventig is door Jencks (1972) in de Verenigde Staten onderzocht in welke mate er een samenhang bestaat tussen iemands sociaal-economische herkomst (gezinsachtergrond), IQ-scores, opleidingsniveau, beroepsstatus en inkomen. Aanleiding tot dit onderzoek vormde de War on Poverty en het zoeken naar strategieën ter vermindering van de inkomensongelijkheid in de Amerikaanse samenleving, waarbij aan het onderwijs een sleutelrol was toebedacht. De toen schokkende hoofdconclusie van het onderzoek was dat geen van de genoemde factoren de inkomensongelijkheid in de VS goed konden verklaren: 'inkomen hangt ook af van geluk' (Jencks 1972, 227). Met andere woorden: de sleutelmacht van het onderwijs zou niet groot zijn.

Voor Nederland betekende deze conclusie onder meer een wending in het debat over de (on)mogelijkheden om via onderwijshervormingen meer kansengelijkheid te creëren. Met gebruikmaking van de uitkomsten van Jencks' onderzoek werd het onderwijsbeleid van minister Van Kemenade (1973-1977) heftig bestreden. Dit beleid was erop gericht om via het onderwijs een bijdrage te leveren aan het realiseren van een spreiding van kennis, macht en inkomen. Uit de resultaten van Jencks zou voortvloeien dat onderwijsvernieuwing met het oog op die doelen, zinloos zou zijn. Dit dwong de Nederlandse onderwijssociologen zich met deze vraag bezig te houden. Dronkers & De Jong (1978) repliceerden daarom op verzoek van de stuurgroep onderwijssociologie Jencks' onderzoek met gebruikmaking van Nederlandse data. Net als Jencks beschikten zij niet over longitudinale gegevens en vervaardigden zij een correlatie-matrix, waarvoor gegevens ontleend werden aan verschillende onderzoeken, met alle bezwaren van dien. Uit de analyse van Dronkers & De Jong bleek dat Jencks' conclusies niet zonder meer van toepassing zijn op de Nederlandse situatie (Dronkers & De Jong 1978, 23). In Nederland heeft het bereikte opleidingsniveau, naast de gezinsachtergrond, méér invloed op iemands latere beroepsstatus en inkomenspositie dan in de VS. Met andere woorden: de sleutelmacht van het onderwijs bij het verwerven van maatschappelijke posities lijkt in Nederland groter te zijn dan in de VS.

In drie vervolgonderzoeken (Dronkers & Bakker 1981, 1986; Dronkers 1987) werden pogingen ondernomen het model van Jencks te verbeteren, om de werking van de sleutelmacht van het onderwijs nauwkeuriger te kunnen vaststellen. Nieuwe variabelen werden aan de analyses toegevoegd en er werden geen kunstmatige correlatie-matrices gebruikt maar gegevens uit meer geschikte databestanden. Zo gebruikten Dronkers & Bakker (1981) longitudinale gegevens van 112 leerlingen, geboren rond 1946, die

in 1959 het lager onderwijs in de stad Groningen verlieten en in 1978 opnieuw over hun levensloop zijn ondervraagd (het GALO-cohort). Dronkers & Bakker (1986) en Dronkers (1987) gebruikten een bestand met longitudinale gegevens van 2600 leerlingen, geboren rond 1940, die in 1952 de zesde klas van de lagere school in de provincie Noord-Brabant bezochten en in 1983 weer over hun verdere levensloop zijn onderzocht (de uitbreiding van het Matthijssen-Sonnemans-cohort of de Noord-Brabant data).

De verschillende analyses met deze Nederlandse data lieten opnieuw een grotere sleutelmacht van het onderwijs zien, in tegenstelling ook tot latere Amerikaanse resultaten (Jencks 1979). Bovendien maakten afzonderlijke analyses voor vrouwen en mannen duidelijk, dat deze sleutelmacht allesbehalve geslachtsneutraal is. De Nederlandse resultaten lieten zien dat het onderwijs eerder een belangrijke schakel is in reeks van invloeden op iemands levensloop, dan een alles beheersende selectie- en allocatie-instituut. De sleutelmacht van het Nederlandse onderwijs is dus wel groot, maar niet absoluut.

Het beste tot nu toe gebruikte databestand betreft gegevens van leerlingen die vóór de Mammoet-wet onderwijs volgden en afkomstig zijn uit de regio Noord-Brabant. Het is denkbaar dat de samenhangen tussen gezinsachtergrond, IQ-scores, opleidingsniveau, beroepsstatus en inkomen door de veranderingen van het onderwijssysteem zijn gewijzigd en dat de 'sleutelmacht der school' anders functioneert, mogelijk zelfs per regio verschillend. In dit onderzoek wordt daarom gebruik gemaakt van een nieuw databestand, dat longitudinale gegevens bevat over de school- en beroepsloopbaan van een Mammoetgeneratie, uit de regio Twente.

Onderzoek in Twente

Twente mag zich verheugen in een langdurige sociologische belangstelling. Reeds in de jaren vijftig vond er onderzoek plaats naar het 'welbevinden' van de Twentse textielarbeid(st)ers, ingegeven door een tekort aan produktiekrachten na de Tweede Wereldoorlog (IJzerman 1959). In de jaren zestig was Twente een van de vier regionale onderzoeksgebieden binnen het zogenaamde Talentenproject en werden gegevens verzameld ten behoeve van onder andere het 'psychologisch onderzoek omtrent milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid'. De uitkomsten van dit onderzoek leidden tot de conclusie dat van een reserve aan begaafde, geschikte v.h.m.o. leerlingen, niet kon worden gesproken.³ De knelpunten voor leerlingen uit bepaalde beroepsmilieus lagen vermoedelijk eerder in de overgang van de lagere

school naar het voortgezet onderwijs of in het lager onderwijs zelf (Van Heek e.a. 1968, 60 en 152).

In Enschede waren vanuit de stellingname dat 'talrijke kinderen (...) minder presteren dan men op grond van hun begaafdheid zou verwachten' (Van Calcar 1964, 2) binnen het lager onderwijs reeds enkele vernieuwingsprojecten gestart. De opbrengsten ervan werden door het Pedagogisch Centrum nauwkeurig geregistreerd en rapportage over een deel van deze projecten is te vinden in het Talentenproject (Van Heek e.a. 1968, 255-285). Deze en andere analyses betreffen vooral de onderzoeken in het eerste leerjaar,⁴ waarmee een grote hoeveelheid aan verzameld materiaal is blijven liggen.

De door Van Calcar c.s. verzamelde gegevens over leerlingen die tussen 1962-1969 instroomden in de eerste klassen van het gewoon lager onderwijs te Enschede zijn bewaard. Over de generatie 1964-1965 zijn de meest uitgebreide gegevens bekend en voor nader onderzoek is dit kerncohort retrospectief ondervraagd over hun levensloop na het verlaten van de lagere school.⁵ Daartoe is eerst het huidige adres van de cohort-leerlingen achterhaald. Op een totaal van 2904 leerlingen is van 580 leerlingen (20%) niet het huidige adres teruggevonden (onvindbaar in registers, overleden, emigratie, enzovoort). 1301 leerlingen (45%) wonen in november 1992 nog steeds in Enschede, 392 leerlingen (14%) in de regio Twente en 631 (22%) elders in Nederland.

Van de 2324 leerlingen met bekende adressen hebben 1108 leerlingen (48%) hun vragenlijst geretourneerd. Daarvan is 48% woonachtig in Enschede, 18% elders in de regio Twente en 34% elders in Nederland. Een vergelijking van bekende kenmerken tussen de oorspronkelijke groep van 2904 leerlingen en de 1108 respondenten laat zien dat alleen leerlingen met een zeer lage IQ-score (< 80) minder vaak de vragenlijst goed ingevuld terugstuurden. Overige verschillen, bijvoorbeeld in beroepsstatus vader of geslacht, zijn er tussen de groep respondenten en niet-respondenten niet, of ze zijn te herleiden tot het eerder genoemde verschil in IQ-score (Bros 1994). Wij mogen derhalve aannemen dat de school-, beroep- en levensloopbaan-gegevens van deze 1108 leerlingen een representatief beeld geven van de generatie die in 1964 instroomden in het lager onderwijs te Enschede. Tezamen met de eerder verzamelde gegevens over de lagere school periode vormen zij het zogenaamde Enschede-cohort.

De drie vragen rond de sleutelmacht van het onderwijs, te weten: het belang van het bereikte onderwijsniveau en de IQ-score voor de levenskansen; het belang van de gezinsachtergrond voor de onderwijskansen; en de mogelijke verschillen in arbeidsmarktpositie tussen vrouwen en mannen,

kunnen met gebruikmaking van slechts enkele gegevens uit het Enschede-cohort worden onderzocht.⁶ In de eerste plaats natuurlijk de leerlingkenmerken geslacht en gezinsachtergrond of sociaal-economische herkomst. Voor het bepalen van de sociaal-economische herkomst zijn drie gegevens gebruikt: de beroepsstatus van de vader uit 1964, de hoogste door vader met diploma afgesloten opleiding en de hoogste door moeder met diploma afgesloten opleiding. De beroepsstatus van de vader is aanvankelijk identiek geoperationaliseerd aan de beroepenindeling zoals gebruikt in het Talentenproject (Van Heek 1968, 156-159).⁷ Om analyse-technische redenen zijn de beroepen later opnieuw hiërarchisch geordend (zie Bijlage 1).

De tweede groep gebruikte gegevens betreffen de schoolloopbaan van de Enschedese generatie: de IQ-score en het opleidingsniveau. De IQ-score is gebaseerd op de Primary Mental Ability 5-7 test (PMA) van Thurstone & Thurstone (1954). Deze test omvat een 5-tal vaardigheden en is klassikaal op groepsniveau afgenomen in oktober 1964. De leerlingen waren toen gemiddeld zes jaar. De scores voor elke subtest zijn omgezet in een profiel, aan de hand waarvan een IQ-score is afgelezen uit een tabel. Deze IQ-score is een maat voor algemeen leervermogen (Thurstone & Thurstone 1954, 20-22). Het opleidingsniveau of bereikt onderwijsniveau is vastgesteld aan de hand van het door de leerling hoogste behaalde diploma. Dit betekent dat doorstroming naar vervolgonderwijs pas meetelt als die opleiding succesvol (met diploma) is afgerond. Verder gaat het hier alleen om de voltijdse (dag)opleidingen en zijn certificaten of diploma's behaald binnen het kader van volwasseneducatie, deeltijdonderwijs of bedrijfsopleidingen buiten beschouwing gelaten.

Tot slot zijn uit het Enschede-cohort gegevens gebruikt ter vaststelling van de beroepsstatus en de inkomenspositie (als graadmeter voor levenskansen). Voor het bepalen van de huidige beroepsstatus van de leerlingen is vooral hun beroepsomschrijving van belang geweest. Aan de hand daarvan is een nominale indeling gemaakt, die vervolgens hiërarchisch gerangschikt is op basis van de beroepsprestigeschaal van Sixma & Ultee (1983). In navolging van Jencks (1972) en Dronkers & De Jong (1978) is bovendien de eerste beroepsstatus aan de te gebruiken data toegevoegd: de eerste baan na het verlaten van het volledig dagonderwijs. De inkomenspositie van de leerling is bepaald aan de hand van gegevens over het nettoinkomen gedurende de afgelopen twaalf maanden, ongeacht de inkomstenbron. Hier gaat het om individueel inkomen, onafhankelijk van de inkomsten van een eventuele partner, en niet gewogen naar mogelijke toeslagen op basis van het sociale zekerheidsstelsel.⁸

De analyse

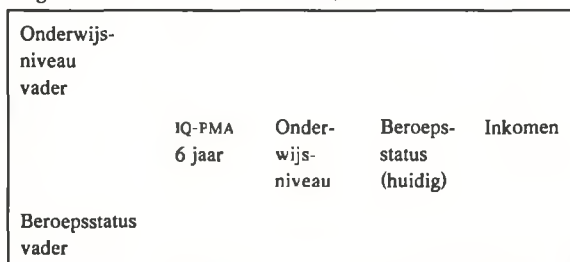
In dit onderzoek naar de 'sleutelmacht der school' wordt zoveel mogelijk het oorspronkelijk model van Jencks (Jencks 1972, 339) toegepast over de relaties tussen sociale economische herkomst (gemeten naar beroepsstatus en onderwijsniveau vader), IQ-score, onderwijsniveau, (huidige) beroepsstatus en inkomen. Daarom is allereerst het benoemen van enkele verschillen met Jencks' data op zijn plaats.

Het meest in het oog springend verschil is de IQ-score. De hier gebruikte IQ-PMA-test betreft net als bij Jencks een 'group aptitude test' (Jencks 1972, 54-57), maar de leeftijd waarop de test is afgenomen is afwijkend; zes jaar in Enschede in plaats van elf jaar bij Jencks. Een tweede verschil is het onderwijsniveau van de respondent. Dit is, vergelijkbaar met de andere Nederlandse studies, bepaald aan de hand van het hoogst bereikte niveau (met diploma), terwijl bij Jencks het aantal jaren gevolgd onderwijs wordt gebruikt (Jencks 1972, 320). Door de hiërarchische indeling van het Nederlandse onderwijs en zijn vele doorstromingsmogelijkheden, meet het aantal jaren gevolgd onderwijs echter niet goed welk niveau een leerling uiteindelijk behaald heeft.⁹ Een laatste en niet onbelangrijk verschil met Jencks vormen de data zelf. Jencks (1972) maakte gebruik van een kunstmatige correlatie-matrix voor alleen mannen¹⁰, terwijl het hier gaat om longitudinale gegevens voor zowel mannen als vrouwen, betreffende hun levensloop vanaf de lagere school tot november 1992.¹¹

Bij onze replicatie van Jencks in Twente hebben we niet de data over alle 1108 leerlingen gebruikt. De huidige analyse van het Enschede-cohort beperkt zich tot de gegevens van 77% van de respondenten die in november 1992 aangegeven hebben betaalde arbeid te verrichten, ongeacht of dit nu full-time of part-time is.¹² Op de tweede plaats is bij het onderzoek de multivariate regressie gebruikt, teneinde de door Jencks toegepaste pad-analyse te kunnen uitvoeren. Verder is de analyse onderverdeeld in twee stappen.

In de eerste stap is het oorspronkelijk Jencks-model, zoals weergegeven in figuur 1 gebruikt. Daarom betreft deze analyse alleen de werkende mannen.

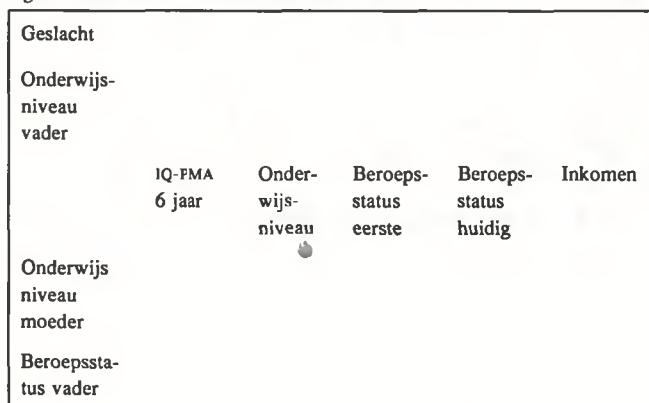
Figuur 1 Het Jencks-model (1972, 339)

causale richting ----->

De tweede stap is een uitbreiding van het Jencks-model met enkele gegevens, te weten de eerste beroepsstatus en de beide achtergrondvariabelen geslacht en onderwijsniveau moeder. Daarmee heeft het 'Jencks in Twente'-model vorm gekregen (zie figuur 2).

Figuur 2 Het 'Jencks in Twente'-model

causale richting ----->

De analyses met dit 'Jencks in Twente'-model betreffen achtereenvolgens 1) de groep werkende vrouwen en mannen, 2) de groep werkende vrouwen en 3) de groep werkende mannen. In de afzonderlijke analyses voor vrouwen en voor mannen wordt eveneens het model van figuur 2 gebruikt, met weglating van geslacht. Het splitsen van de tweede stap in de genoemde drie onderdelen biedt mogelijkheden voor het vergelijken met eerdere Nederlandse resultaten.

Jencks in Twente: een vergelijking met eerdere resultaten

Zoals gezegd is in een eerste analyse zo dicht mogelijk het oorspronkelijk Jencks-model benaderd (figuur 1). We verwachten dat de analyse voor de Nederlandse mannen een grotere sleutelmacht van het onderwijs bij de spreiding van inkomens zal laten zien dan de Amerikaanse resultaten. In tabel 1 zijn de resultaten van de analyse weergegeven.

Tabel 1 De pad-coëfficiënten behorend bij figuur 1 voor de groep werkende mannen (N=510, pairwise deletion missing values)

Onafhankelijke variabelen	Afhankelijke variabelen			
	IQ-PMA 6 jaar	Onderwijsniveau	Beroepsstatus (huidig)	Netto Jaarinkomen
Beroepsstatus vader	.15*	.09	.06	.06
Onderwijsniveau vader	.13*	.25*	.03	-.04
IQ-PMA 6 jaar		.32*	.18*	.13*
Onderwijsniveau			.39*	.26*
Beroepsstatus (huidig)				.29*
Netto Jaarinkomen				
Adjusted R2	.06	.25	.28	.29

* pad-coëfficiënten significant T < .05

In de eerste kolom is de IQ-score de afhankelijke variabele en zijn de beroepsstatus en het onderwijsniveau van de vader de onafhankelijke variabelen. Beiden beïnvloeden de IQ-score op zesjarige leeftijd significant, maar verklaren gezamenlijk niet veel van de verschillen in IQ-scores (slechts 6%). Het onderwijsniveau van de vader en de IQ-score beïnvloeden het bereikte onderwijsniveau beide significant, in tegenstelling tot de beroepsstatus van de vader, en verklaren gezamenlijk 25% van de verschillen daarbinnen. De status van het huidige beroep wordt significant beïnvloed door de IQ-score en het eigen onderwijsniveau en niet door de gezinsachtergrond. Tenslotte hebben IQ-score, onderwijsniveau en huidige beroepsstatus een significante invloed op het netto jaarinkomen; gezamenlijk verklaren zij 29% van de verschillen in dit inkomen. In tegenstelling tot Jencks' bevindingen (1972, 227) kunnen we minder spreken van toeval ('geluk') en is het behaalde diploma in Nederland, direct en indirect, wel

degelijk van belang voor de gerealiseerde maatschappelijke positie en levenskansen.¹³

De uitbreiding van het oorspronkelijke Jencks-model met de leerlingkenmerken geslacht en onderwijsniveau van de moeder en met de status van het eerste beroep tot het 'Jencks in Twente'-model, geeft volgens verwachting een afwijkend beeld (zie tabel 2).

De verklaarde variantie is nu bijna verdubbeld tot 52% in plaats van de eerder gevonden 29% en de uitbreiding van het model lijkt derhalve zinvol. Het verschil in resultaat met de eerste analyse (figuur 1) wordt overwegend bepaald door geslacht, ten koste van de IQ-score op zesjarige leeftijd.

De analyse met het uitgebreide 'Jencks in Twente'-model is nogmaals uitgevoerd, maar dan alleen voor de werkende vrouwen. Gezien de groeiende arbeidsparticipatie van vrouwen in de afgelopen jaren en de gemiddelde stijging van hun onderwijsniveau (ongeacht richting), verwachten we dat deze analyse andere resultaten zal laten zien dan de 'vrouwelijke variant' van Dronkers & Bakker (1981) en van Dronkers (1987). Daar werden voor de niet-werkende vrouwen schattingen gemaakt voor ontbrekende gegevens, in het bijzonder voor de inkomensgegevens. In tabel 3 worden de uitkomsten van de analyse weergegeven.

Tabel 2 De pad-coëfficiënten behorend bij figuur 2 voor de groep werkenden (N=849, pairwise deletion missing values)

Onafhankelijke variabelen	Afhankelijke variabelen				
	IQ-PMA 6 jaar	Onderwijsniveau	Beroepsstatus eerste	Beroepsstatus huidig	Netto Jaarinkomen
Geslacht	.07	-.09*	.06	-.13*	-.56*
Beroepsstatus vader	.15*	.12*	.14*	.04	.07
Onderwijsniveau vader	.09	.17*	-.06	.08	-.04
Onderwijsniveau moeder	.11*	.06	.06	-.04	.02
IQ-PMA 6 jaar		.33*	.07*	.11*	.01
Onderwijsniveau			.53*	.23*	.18*
Beroepsstatus eerste				.33*	.03
Beroepsstatus huidige					.25*
Netto Jaarinkomen					
Adjusted R2	.08	.25	.39	.36	.52

* pad-coëfficiënten significant T < .05

Tabel 3 De pad-coëfficiënten behorend bij figuur 2 voor de groep werkende vrouwen (N=335, pairwise deletion missing values)

Onafhankelijke variabelen	Afhankelijke variabelen				
	IQ-PMA 6 jaar	Onderwijsniveau	Beroepsstatus eerste	Beroepsstatus huidig	Netto Jaarinkomen
Beroepsstatus vader	.17*	.20*	.14*	.07	.10
Onderwijsniveau vader	.13	.10	-.07	.13	-.04
Onderwijsniveau moeder	.08	.01	.05	-.02	.00
IQ-PMA 6 jaar		.36*	-.01 ^s	.05 ^s	-.07 ^s
Onderwijsniveau			.54*	.26*	.25*
Beroepsstatus eerste				.36*	-.04
Beroepsstatus huidige					.35*
Netto Jaarinkomen					
Adjusted R2	.09	.26	.34	.40	.24

* pad-coëfficiënten significant T < .05; de cursieve coëfficiënt is bij werkende vrouwen significant hoger dan bij werkende mannen en de coëfficiënt met een ^s is bij werkende vrouwen significant lager.

24% van de verschillen in inkomen tussen vrouwen kan verklaard worden door hun huidige beroepsstatus en het behaald diploma. Dit is aanzienlijk minder dan de 63% die Dronkers & Bakker (1981) vonden met het door hen ontworpen 'vrouwelijke' model. Het is denkbaar dat dit verschil voortkomt uit het formuleren van een specifiek op vrouwen toegespitst model in combinatie met 'gezinsinkomen' als te verklaren variabele. Een vergelijkbaar probleem kan ten grondslag liggen aan het verschil met de resultaten van Dronkers (1987), waar bij vrouwen in Noord-Brabant 39% van het gezinsinkomen kon worden verklaard.¹⁴

Dezelfde analyse voor alleen de werkende mannen maakt het weer mogelijk om de uitkomsten van Dronkers & Bakker (1981, 'mannelijke' variant, en 1986) te toetsen. De vraag is nu of de bevindingen onder de Twentse mannen overeenkomen met die onder de Brabanders en Groningers, of dat er hier sprake is van regionale en generatiegebonden verschillen ten gevolge van de Mammoet-wet.

Tabel 4 De pad-coëfficiënten behorend bij figuur 2 voor de groep werkende mannen (N=510, pairwise deletion missing values)

Onafhankelijke variabelen	Afhankelijke variabelen				
	IQ-PMA 6 jaar	Onderwijsniveau	Beroepsstatus eerste	Beroepsstatus huidig	Netto Jaarinkomen
Beroepsstatus vader	.13*	.08	.15*	.02	.04
Onderwijsniveau vader	.07	.20*	-.06	.07	-.04
Onderwijsniveau moeder	.13*	.10	.07	-.06	.03
IQ-PMA 6 jaar		.31*	.11*	.15*	.12*
Onderwijsniveau			.54*	.23*	.21*
Beroepsstatus eerste				.32*	.10
Beroepsstatus huidige					.26**
Netto Jaarinkomen					
Adjusted R2	.07	.25	.42	.33	.30

* pad-coëfficiënten significant $T < .05$; de cursieve coëfficiënten zijn bij werkende mannen significant hoger dan bij werkende vrouwen en de coëfficiënt met een † is bij werkende mannen significant lager.

Voor mannen is 30% van de inkomensverschillen te verklaren uit achtereenvolgens de huidige beroepsstatus, het onderwijsniveau en de IQ-score op zesjarige leeftijd. Deze verklaarde variantie is beduidend lager dan de 70% die Dronkers & Bakker (1981) vonden bij hun 'mannelijke' model voor de stad Groningen en ook nu kan dit voortkomen uit het gebruik van gezinsinkomen in plaats van individueel inkomen als afhankelijke variabele. Tegelijkertijd is het gevonden resultaat identiek aan de uitkomst van Dronkers & Bakker (1986), die een analyse van de Noord-Brabantse mannen en hun gezinsinkomen rapporteerden. Dit wijst op het bestaan van regionale overeenkomsten tussen Twente en Noord-Brabant wat betreft de sleutelmacht van het onderwijs en ondanks de invoering van de Mammoetwet. Immers het Noord-Brabant cohort betreft leerlingen die tussen 1952 en 1957 de middelbare school bezochten (voor zover ze al niet werkten). Het Enschede-cohort stroomde rond 1970 door naar het voortgezet onderwijs, een tijdstip waarop de eerste hindernissen van het Mammoetsysteem zijn overwonnen.

Samenvattend: de analyses met gegevens uit het Enschede-cohort laten een hogere verklaarde variantie zien van 'Jencks in Twente' dan Jencks (1972)

in Amerika. Bovendien worden eerdere replicaties met het mannelijk deel uit de Noord-Brabant data bevestigd (Dronkers & Bakker 1986). Het verschil met de Groningse data (Dronkers & Bakker 1981) kan liggen in de omvang van de steekproef (een kleine N), maar ook in het stedelijk karakter van de Groningse data. De resultaten voor alleen vrouwen roepen vragen op, ook al kunnen verschillen met eerdere analyses (Dronkers & Bakker 1981; Dronkers 1987) voortkomen uit het nu handhaven van één en hetzelfde model voor vrouwen en mannen. Voor een overzicht van de analyse-resultaten, zie bijlage 2.

De 'sleutelmacht der school' voor een Enschedese generatie

In het voorafgaande is de bruikbaarheid van het 'Jencks in Twente'-model nagegaan door de resultaten van de analyse te vergelijken met eerder onderzoek in Nederland. De drie vragen rond de sleutelmacht van het onderwijs die wij in de inleiding stelden, kunnen nu beantwoord worden.

Allereerst de vraag of de sleutelmacht van het onderwijs werkt via het behaalde diploma of via de eerder verworven kennis en vaardigheden, hier de IQ-score op zesjarige leeftijd. Uit de analyse voor alle werkenden van het Enschede-cohort blijkt dat het bereikte onderwijsniveau van belang is voor de levenskansen, gemeten naar inkomen (zie tabel 2). Dit betekent dat onderwijs de beste voorspeller is voor de toegang tot maatschappelijke goederen of levenskansen. Oftewel, de sleutelmacht werkt via de uitkomst van de schoolloopbaan: het behaalde diploma.

De vraag of deze levenskansen vervolgens indirect worden beïnvloed door het belang van de gezinsachtergrond voor de onderwijskansen van de individuele leerlingen, moet bevestigend beantwoord worden. Zo blijken de beroepsstatus van de vader en diens opleidingsniveau van invloed te zijn op het bereikte onderwijsniveau, alhoewel deze invloed geringer is dan die van de IQ-scores (tabel 2). Dit betekent dat er via het onderwijs nog altijd een indirecte overdracht van maatschappelijke posities plaatsvindt, hetgeen de reproductie-functie van het onderwijs (ongelijke schoolloopbanen ondanks formeel gelijke kansen) onderstreept.

Tot slot de vraag naar mogelijke verschillen in het rendement van het onderwijs op de arbeidsmarkt voor vrouwen en mannen. In de eerste plaats verdienen de Enschedese vrouwen minder dan de mannen en komen zij terecht in beroepen met een lagere status (tabel 2). De sleutelmacht van het onderwijs voor de levenskansen is met andere woorden allesbehalve geslachtsneutraal. Ten tweede blijkt dat vrouwen het dagonderwijs verlaten met gemiddeld een lager diploma dan de mannen (tabel 2), bij een overwe-

gend gelijke gezinsachtergrond en IQ-score. Dit betekent dat de onderwijskansen voor vrouwen en mannen nog steeds beïnvloed worden door hun geslacht. Toch zegt dit niet alles over rendementsverschillen van het gevolgde onderwijs op de arbeidsmarkt. De analyses voor vrouwen en mannen afzonderlijk geven meer inzicht in deze problematiek.

Een aantal verschillen tussen de uitkomsten voor alleen de werkende vrouwen (tabel 3) en alleen de werkende mannen (tabel 4) is opmerkelijk en verdient aparte aandacht. Zo is voor vrouwen vooral het bereikte onderwijsniveau van betekenis voor hun arbeidsmarktkansen (eerste en huidige beroepsstatus) (tabel 3); bij mannen zijn zowel het onderwijsniveau als de IQ-score van belang (tabel 4). Dit is opvallend, aangezien voor beiden de IQ-score verklarend is voor het uiteindelijk bereikte onderwijsniveau. Voor vrouwen betekent dit, dat het behaalde diploma (als 'optelsom' van eerder verworven kennis en vaardigheden) belangrijk is bij de toewijzing van maatschappelijke posities en het onderwijsniveau de beste voorspeller is voor hun kansen op de arbeidsmarkt. Bij mannen is dit slechts gedeeltelijk het geval; voor hen is de IQ-score op zesjarige leeftijd eveneens van betekenis.

Het is echter riskant om op grond van zo'n vergelijking te besluiten dat de sleutelrol van het onderwijs voor vrouwen groter is dan voor mannen en dat deze verschillen ook significante verschillen zijn. Het gevaar bestaat dat dan te weinig rekening gehouden wordt met de fouten-marges van de regressie-coëfficiënten en de gevoeligheid van de analyse voor kleine schommelingen in de samenhangen. Om de betekenis van deze verschillende uitkomsten voor vrouwen en mannen te toetsen, hebben wij in een hier niet weergegeven analyse voor de werkende vrouwen en mannen tezamen (dus vergelijkbaar met de analyse weergegeven in tabel 2) steeds interactietermen toegevoegd. Deze interactietermen zijn telkens de vermenigvuldiging van geslacht met een onafhankelijke variabele (beroepsstatus vader, onderwijsniveau moeder, enzovoorts). Als zo'n interactieterm significant is, mag geconcludeerd worden dat de verschillen tussen de coëfficiënten van mannen en vrouwen bij de desbetreffende onafhankelijke variabele significant zijn. De resultaten van deze analyse wijzen op duidelijke verschillen tussen vrouwen en mannen. Zo verschillen de cursieve coëfficiënten in tabel 4 significant voor vrouwen en mannen en zijn deze lager bij vrouwen. De ene cursieve coëfficiënt in tabel 3 verschilt ook significant, maar deze is hoger bij vrouwen. In het algemeen laten deze resultaten zien dat vrouwen minder 'rendement' hebben van hun IQ-score op zesjarige leeftijd en dat deze rendementsverschillen zich vooral voordoen op de arbeidsmarkt. In vergelijking daarmee is het rendement van de behaalde diploma's opvallend geslachtsneutraal. Tegelijkertijd bevestigen deze

resultaten de conclusie dat de sleutelmacht van het onderwijs voor vrouwen naar verhouding groter is dan voor mannen.

Over sleutelmacht en de arbeidsmarktpositie van vrouwen

Het onderwijs is de toegangsweg tot een beroep; het schoolwezen is een trap waarlangs zich de maatschappelijke mobiliteit voltrekt; en de hoeveelheid genoten onderwijs is een graadmeter voor de waarde van een individu op de arbeidsmarkt (Idenburg 1958, 1971). Binnen dat kader verschijnt het begrip 'sleutelmacht der school' voor het eerst in de Nederlandse onderwijssociologie.

Uit de beschreven analyses is duidelijk geworden dat voor een generatie geboren rond 1958, die in 1964 de eerste klas van de lagere school in Enschede instroomde, de sleutelmacht der school niet aan betekenis heeft ingeboet. Het door hen behaalde einddiploma van het dagonderwijs is inderdaad een toegangsweg tot een beroep en een voorspeller voor levenskansen, afgemeten aan het netto jaarinkomen. In die zin is het onderwijs een mobiliteitsinstrument en gebeurt de toewijzing van maatschappelijke posities op basis van objectieve criteria, te weten: de behaalde diploma's.

Iets anders is of de kansen op het verwerven van deze 'merites', de onderwijskansen, gelijk verdeeld zijn. Uit de analyses blijkt dat deze kansen indirect nog altijd bepaald worden door de sociaal-economische herkomst van leerlingen. Verder laten de resultaten zien dat vrouwen hun schoolloopbaan met een lager eindniveau afsluiten dan mannen, bij gelijke eerder verworven kennis en vaardigheden (de IQ-score op zesjarige leeftijd). Het onderwijs maakt anders gezegd zijn meritocratische pretentie niet waar.

Daarmee stuiten we op een oud probleem: de onderbenutting van talenten op de arbeidsmarkt, in dit geval de talenten van vrouwen. Het onderwijs heeft sleutelmacht voor de realisering van levenskansen. Deze 'sleutel' is voor vrouwen en mannen niet identiek; vrouwen verlaten het onderwijs met een lager diploma. Daaruit volgt logischerwijze dat vrouwen en mannen in verschillende posities op de arbeidsmarkt terecht komen. Hun 'credentials' zijn niet gelijk en vanuit deze optiek is er geen sprake van een onderbenutting van potentiële talenten. Maar, het rendement op de arbeidsmarkt van de eerder verworven kennis en vaardigheden (hier IQ-score) verschilt voor vrouwen en mannen. Dit betekent dat het onderwijs als sleutelrol voor beide verschillend werkt. In die zin is er wel sprake van verborgen talenten. Anders gezegd, een verklaring voor dit verschijnsel moet gezocht worden in de allocatieprocessen welke zich afspelen op de arbeidsmarkt.

In de inleiding is beschreven dat de human capital theorie een van de verklaringen is voor de sleutelmacht van het onderwijs. In deze theorie zijn de behaalde diploma's een equivalent voor de arbeidsproductiviteit. Op basis van deze getuigschriften wordt de toegang tot arbeidsmarktposities gereguleerd en worden banen verdeeld. Nu kan de werking van deze sleutelmacht bij allocatieprocessen op de arbeidsmarkt direct of indirect zijn en de verdeling van banen op twee manieren verlopen. In het ene geval verschafft het diploma directe toegang tot een baan en fungeert het als een bewijs van bekwaamheid. Dit is de meeste zuivere vorm van de human capital theorie. In het andere geval is het diploma een graadmeter, fungeert het als een signaal (belofte) van potentiële bekwaamheden. De verdeling van banen verloopt indirect en op basis van de *credentials* vindt een eerste selectie of *screening* plaats.

Uit onderzoek is bekend dat geslacht een van de criteria is bij selectieprocessen op de arbeidsmarkt (De Bruijn 1989). Ook al verbiedt de recentelijk aangenomen Wet Gelijke Behandeling een dergelijke selectie, toch zijn vrouwen door de statistische discriminatie en werkplaats-discriminatie in hun beroepsloopbaan aan meer beperkingen onderhevig dan mannen. De human capital theorie is ontoereikend om de gevonden positieverschillen tussen vrouwen en mannen te verklaren. Deze theorie vooronderstelt een te directe relatie tussen gevolgd onderwijs en gerealiseerde levenskansen, terwijl vrouwen ondanks gelijke talenten in het tweede segment van de arbeidsmarkt terecht komen.

De resultaten van de in dit artikel gepresenteerde analyse van de sleutelmacht van het onderwijs voor een Enschedese generatie en het rendement van het onderwijs op de arbeidsmarkt ondersteunen deze conclusie. Vrouwen komen in vergelijking met mannen in de slechtere banen terecht en verdienen minder, ondanks potentieel gelijke kennis en vaardigheden (IQ-scores). Hoewel dit verschil door het behaalde lagere diploma van vrouwen en de omvang van part-time arbeid onder vrouwen verklaard zou kunnen worden, maakt de analyse duidelijk dat de maatschappelijke positie en levenskansen van vrouwen nog steeds berusten op een ascriptief kenmerk: geslacht. De verschillen tussen vrouwen en mannen zijn van dien aard en omvang dat voor vrouwen uit de inmiddels vijfendertigjarige Enschedese generatie gezegd kan worden, dat hun school- en beroepsloopbaan nog steeds benadeeld wordt door hun geslacht. Daarom is er nog altijd reden om bij de bestrijding van ongelijke levenskansen van vrouwen en mannen zowel het onderwijs als de arbeidsmarkt onder de loep te nemen.

Noten

* Correspondentie adres: Universiteit van Amsterdam, Faculteit POW, Vakgroep Onderwijskunde/SCO-Kohnstamm Instituut, Grote Bickersstraat 72, 1013 KS Amsterdam. Een kortere versie van dit artikel werd gepresenteerd op de 10de onderwijssociologische conferentie, 28 en 29 oktober 1993 in Lunteren.

1 De etnische problematiek blijft verder buiten beschouwing, omdat de Enschede generatie waarover dit onderzoek gaat nauwelijks leerlingen van niet-Nederlandse herkomst telt.

2 Voor recente gegevens over vrouwen en mannen, zie CBS (1993).

3 In later onderzoek werd deze hoofdconclusie weerlegd. Zie Wesselingh & Peschar (1985).

4 Zie Van Calcar (1967) en Van Erp & Soutendijk (1973).

5 Voor de reconstructie van het Enschede-cohort, zie Bros (1994).

6 Voor nadere informatie over alle data, zie Bros (1994).

7 Voor geïnteresseerden: de beroepenindeling van het Talentenproject is bekend als CBS Beroepenklapper E, 'Codekolom B: gebezigd voor Doorstroming voortgezet onderwijs (Talentenproject Prof. van Heek, 1964' (Afdeling Culturele Statistieken).

8 In later te publiceren vervolganalyses zal het totale gezinskomen worden gebruikt, vergelijkbaar aan Dronkers & Bakker (1986) en Dronkers (1987).

9 Wij laten hier in het midden of het

aantal jaren gevolgd onderwijs een goede indicator is voor het onderwijsniveau in de USA.

10 In Jencks et al. (1979) worden wel longitudinale data gebruikt. Ondanks de grotere kwaliteit van die analyse, heeft het in Nederland nooit het eerdere werk (Jencks 1972) vervangen.

11 Er bestaan in de VS geen longitudinale databestanden met gegevens over IQ-scores en schoolprestaties vanaf de lagere school. Ook het meest bekende longitudinale databestand, de Wisconsin-data, start pas in de bovenbouw van het middelbaar onderwijs.

12 In totaal werkt 34% van de 849 werkenden parttime. Van de overige respondenten is 16% huisman of huisvrouw en 7% werkloos, arbeidsongeschikt of om andere redenen niet werkend. Deze 23% is hier buiten beschouwing gelaten. In een later stadium zullen zij bij de analyse worden betrokken.

13 Voor de goede orde wordt vermeld dat het verschil in resultaat niet geïnterpreteerd kan worden als een indicatie voor de verandering van de sleutelmacht in de tijd. In tegenstelling tot Jencks (1972) worden longitudinale data gebruikt en vergelijkbaar aan Jencks (1979) kan een hoger percentage van de verschillen in inkomens worden verklaard.

14 Dit verschil onderstreept nogmaals het belang van afzonderlijke analyses voor individuele en gezinsinkomens.

Literatuur

- Bourdieu, P., Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal, in: D. Pels. *Pierre Bourdieu. Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Genneep, 1989, 120-141.
- Bros, L., *Reconstructie van het Enschede-cohort, een speurtocht naar de oud-leerlingen. Interimrapport*. Amsterdam: UvA, Faculteit POW, 1994.
- Bruijn, J. de, *Haar Werk. Vrouwenarbeid en arbeidssociologie in historisch en emancipatorisch perspectief*. Amsterdam: SUA, 1989.
- Calcar, C. van, *Intern rapport over begaafdheidsverlies en onderwijsrendement*. Enschede: Pedagogisch Centrum, 1964.
- Calcar, C. van, *Leren lezen. Enschedese onderzoeken*. Groningen, 1967 (dissertatie).
- CBS, *Beroepenclassificatie 1984*. Voorburg: CBS, 1984.
- CBS, *Standaard Onderwijsindeling SOI-1978, editie 1989*. Voorburg: CBS, 1989.
- CBS, *Statistieken van onderwijs en wetenschappen, Mededelingen no. 7936*. Voorburg/ Heerlen: CBS, 1993.
- Dronkers, J., Ouders, liefde en geld. De relaties tussen ouderlijk milieu, schoolloopbaan, beroep, huwelijk en gezinsinkomen bij vrouwen, in: Meijnen, G.W. e.a. (red.), *Selectie en kwalificaties in het onderwijs. Bijdragen aan de Onderwijsresearch No 17*. Lisse: Swets & Zeitlinger, 1987, 121-135.
- Dronkers, J., Verbeterden de loopbanen in het voortgezet onderwijs van meisjes door de Mammoetwet of door veranderingen in het gezin? *Pedagogische Studiën*, 68 (1991), 125-138.
- Dronkers, J. & B. Bakker, Leren maakt het leven rijker. Ouderlijk milieu, genoten onderwijs, de verdere levensloop en de hoogte van het netto-inkomen, *Intermedi-air*, 17 (1981) 19, 57-65.
- Dronkers, J. & B. Bakker, Van het dubbeltje en het kwartje. De relatie tussen milieu, onderwijs, partnerkeuze, beroep en gezinsinkomen. *Economisch-Statistische Berichten*, 3-XII, 71 (1986) 3584, 1184-1189.
- Dronkers, J. & U. de Jong, Jencks en Fägerlind op zijn Hollands. Een aanzet tot de studie van de relaties tussen milieu, intelligentie, onderwijs, beroep en inkomen. *Sociologische Gids*, XXV (1978) 1, 4-30.
- Erp, M. van & S. Soutendijk, *Sociaal milieu en lesgebeuren. Een literatuuronderzoek*. Amsterdam: Van Genneep, 1973.
- Graaf, P.M. de & R. Luijckx, Van 'ascription' naar 'achievement'? Trends in statusverwerving in Nederland tussen 1930 en 1980. *Mens en Maatschappij* 67 (1992), 412-434.
- Heek, F. van e.a., *Het verborgen talent. Milieu, schoolkeuze en schoolge-schiktheid*. Meppel: Boom & Zn., 1968 (3e druk).
- Idenburg, Ph.J., *De sleutelmacht der school*. Mededelingen van het nutsseminarium voor pedagogiek aan de universiteit van Amsterdam No.63. Groningen: Wolters, 1958.
- Idenburg, Ph.J., *Schets van het Nederlandse schoolwezen*. Groningen: Wolters, 1964.
- Idenburg, Ph.J., *Theorie van het onderwijsbeleid*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1971.
- Jencks, C., M. Smith, H. Acland et al., *Inequality. A reassessment of the effect of family and schooling in America*. New York: Basic Books, 1972.
- Jencks, C., S. Bartlett, M. Corcoran et al., *Who gets ahead? The determinants of economic success in America*. New York: Basic Books, 1979.

- Ploeg, S.W. van der, *The expansion of secondary and tertiary education in the Netherlands*. Nijmegen: ITS, 1993.
- Sixma, H. & W. Ultee, Een beroepsprestigeschaal voor Nederland in de jaren tachtig, *Mens en Maatschappij*, 58 (1983) 4, 360-382.
- Thurstone, T.G. & L.L. Thurstone, *Examiner manual for the SRA Primary Mental Abilities for ages 5 to 7*, Chicago: Science Research Associates Inc., 1954 (4e ed.).
- Vries, G. de, *Het pedagogisch regiem. Groei en grenzen van de geschoolde samenleving*. Amsterdam: Meulenhoff, 1993.
- Wesselingh, A. & J. Peschar, Sociologie en onderwijs, in: Peschar, J.L. & A.A. Wesselingh (red.), *Onderwijssociologie, een inleiding*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1985, 49-86.
- IJzerman, Th.J., *Beroepsaanzien en arbeidsvoldoening met betrekking tot de arbeidsvoorziening in de Twents-Achterhoekse textielindustrie*. Leiden, 1959 (dissertatie).

Bijlage 1 Beroepsstatus en onderwijsniveau

Beroepsstatus vader 1964

Indeling volgens Beroepenklapper E (1964)

	Kolom A:	Kolom B:	
6	Hoog:	2	Acad. vrije beroepen, leidinggevende beroepen bij Overheid en bedrijfsleven en daarmee gelijk te stellen functies
5	Midden:	3	Middenkader, niet-academische vrije beroepen en daarmee gelijk te stellen functies
3	Lager:	4	Uitvoerende hoofdarbeid en daarmee gelijk te stellen functies
2	Lager:	5	Geschoolde arbeid
1	Lager:	6	Ongeschoolde arbeid
1	Lager:	7	Landarbeid
4	Midden:	8	Zelfstandige middenstand
4	Midden:	9	Boeren en tuinders
0	Onbekend:	0	Onbekend

Beroepsstatus (eerste en huidige)

Aan de beroepsomschrijving is een vier-cijferige beroepencode toegekend, ontleend aan de CBS-Beroepenclassificatie 1984. Deze nominale indeling is hiërarchisch gerangschikt aan de hand van de beroepsprestigeschaal van Sixma en Ultee (1983).

Onderwijsniveau

De hoogste door vader en moeder afgesloten opleiding en het door de leerling behaalde hoogste diploma zijn naar niveau ingedeeld op basis van de CBS-Standaard Onderwijsindeling SOI-1978, editie 1989.

Bijlage 2 Overzicht vergelijking uitkomsten met eerder onderzoek

Vergelijking met	Figuur 1 Tabel 1	VROUWEN	MANNEN
		Figuur 2 Tabel 3	Figuur 2 Tabel 4
Jencks 1972	12-15% 29%		
Dronkers & Bakker 1981		63% 39% 24%	
Dronkers & Bakker 1981			70%
Dronkers & Bakker 1986			30%
			30%
